
A ROKONTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

Tanulmányok az antik és középkori jogtörténet és filológia tárgyköréből

Nótári Tamás *Studia Iuridico-Philologica II. Studies in Classical and Medieval Philology and Legal History* című tanulmánykötete 2012-ben jelent meg Szegeden a Lectum Kiadó gondozásában. A címe érzékelteti, hogy folytatással van dolgunk, a 2007-ben Debrecenben a *Hungarian Polis Studies* sorozatában megjelent kötet folytatásával. A tanulmánykötet tíz angol nyelvű írást tartalmaz. Az alábbiakban ezeket tekintjük át röviden.

Az első a *Handling of facts and forensic tactics in Cicero's Pro Cluentio* című tanulmány. Az Aulus Cluentius Habitus védelmében tartott beszéd Kr. e. 66-ban született. Cluentiust azzal vádolták, hogy mostohaapját, Oppianicust megmérgezte. A vád kiegészítő eleme egy nyolc évvel korábbi eljárás folyománya volt: Cluentius ekkor vádat emelt Oppianicus ellen egy állítólagos mérgezési kísérlet miatt, s ennek eredményeként Oppianicus száműzetésbe ment – a vád konkrétan azt hozta fel nyolc évvel később, hogy Cluentius megvesztegetette a bírakat. A szerző elemzi a beszéd történeti háttérét, a törvényi tényállást, a vesztegetési vádat és a mérgezési vádpontot, valamint Cicero stratégiájának retorikai eszközeit elemzi. A szerző rámutat, hogy a Cluentius védelmében tartott beszédet Cicero utóbb maga is a három szónoki stílus szerencsés vegyítéseként említi. Quintilianus a *Pro Cluentiót* úgy jellemezte, hogy Cicero port hintett a bírák szemébe. A per történeti háttere több mint komplikált. A vádlott, Cluentius anyja, Sassia az idősebb Cluentius halála után férjhez ment saját egykori vejéhez, Melinushoz. Cicero ebből a tényből vezeti le a fiú és anyja közti feszültséget – utóbb majd az anyát állítja be a vád fő mozgatójának. Utóbb Cluentius anyja megözvegyülve férjhez ment Oppianicushoz, aki elvált feleségei mellett két gyanús körülmények között elhalálozott feleséget is számlált – ezt Cicero mint Oppianicus „mérgezési hajlamának” bizonyítékeként vonultatja fel beszédében. Oppianicus korábbi házasságából származott a vádló is, az ifjabb Oppianicus, vagyis Sassia mostohaafia, akinek segítségével az anya vérszerinti fia életére tört – legalábbis Cicero érvelése szerint. A gyil-

kossági kísérlet ténye alapvetően bizonyíthatatlan, viszont Cluentius vádat emelt mostohaapja, az idősebb Oppianicus ellen. A vádlottakat bűnösnek találták, ám a per kapcsán számos szabálytalanság gyanúja, és esetlegesen a vesztegetés kérdése is felmerült. Oppianicus védője Cluentiust gyanúsította a vesztegetéssel, s a védő utóbb néptribunusként a törvényszékeket alkotó szenátori rend romlottságának bizonyítékként hivatkozott az esetre. A per politikai hullámokat vetett, és több szenátor ellen vád alapjául szolgált. Mielőtt Cicero elvállalta volna Cluentius védelmét, maga is a törvényszékek megvesztegethetőségének példájaként hivatkozott az idősebb Oppianicus elleni perre. Miután az idősebb Cluentius meghalt, özvegye, Sattia Cluentiust gyanúsította Oppianicus egmérgezésével. Az ifjabb Oppianicus ilyen előzmények után emelt Kr. e. 66-ban vádat Cluentius ellen a Sulla-féle *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alapján, amely magában foglalta az emberölés, a mérgeg előállításának és továbbadásának tényállását, valamint a törvényszék megvesztegetését *magistratusok* és szenátorok által. (Cluentiust formailag sem lehetett volna bűnösnek nyilvánítani a vesztegetés miatt, mert lovagrendi családból származott, és nem viselt hivatalt. A per törvényszéke harminckét esküdtből állt. Cicero nem tért rá azonnal a fő vádpontra: előbb a vesztegetésnek szentelte figyelmét. Ennek keretében részletezte az idősebb Oppianicus előéletét, valamint a Cluentius elleni állítólagos mérgezési kísérlethez kötőse perekkel. E hosszú bevezetés után a mérgezés vádját alaptalanak minősítette, és túlzott könnyedséggel siklott át rajta.

A következő tanulmány címe: *Translatio imperii – Thoughts on Continuity of Empires in European Political Traditions*, amelyben a szerző a *translatio imperii* eszméjét elemzi. A *translatio imperii* az az elv, amely alapján bizonyos államok/birodalmak korábbi birodalmak közvetlen vagy közvetett jogutódjának tekintették magukat. A szerző ennek kapcsán Hésiodos *Munkák és napok* című eposzát, Dániel könyvét, Tertullianus *Apologeticumát*, Iustinus *Epitoma Pompei Trogiját* elemzi. Ezt követően a középkor felé fordul: a Bizánc mint „második Róma” és a Moszkva mint „harmadik Róma” eszméjét, a 962-ben megalapított Sacrum Romanum Imperium ideológiáját és Freisingi Ottó *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* című krónikáját veszi górcső alá.

Az ezt követő tanulmányok középkori tárgyúak, elsősorban a korai középkor bajor írott forrásait vizsgálja bennük a szerző.

A *Remarks on Gesta Sancti Hrodberti confessoris* a Virgil püspök (749–784) által 747-re megírt, illetve megírtatott Szent Rupert-életrajzot vizsgálja, azon belül pedig a következő négy kérdést: mikor érkezett Rupert Salzburgba, miért távozott Wormsból, mikorra datálható halála, illet-

ve hol halt meg? A szerző behatóan elemzi a Rupert-legenda két változatát (*Gesta Sancti Hrodberti confessoris, Conversio Bagoariorum et Carantanorum*), és arra a megállapításra jut, hogy nem egymásból származtathatók, hanem egy közös ősré mennek vissza, nevezetesen a *Vita Hrodbertire*, amit Virgil salzburgi püspök nagy valószínűséggel 746/47 táján írt meg. A kérdésekre adott válaszai így foglalhatók össze. Rupert 696-ban jött székhelyéről, Wormsból Bajorországba. Salzburgban szervezett formát adott a már jelenlévő kereszténységnek, ám a Szent Péter-kolostor alapítása nem az ő nevéhez köthető. Salzburgban nem alapított egyházmegyét, tehát wormszi, nem pedig salzburgi püspöknek tekinthető. Március 27-én Wormsban halt meg, halálának éve bizonytalan, erre legkorábban 715-ben kerülhetett sor.

A *Bishop Virgil – Author of Aethicus Ister’s Cosmography* című írás egy érdekes kora középkori paródiairatot vizsgál. Az Aethicus Ister néven író szerző arra hivatkozik ugyan, hogy műve Szent Jeromos egy görögből készített fordításának átdolgozása, de Nótári a szakirodalommal egybehangzóan ezt kizárja. A művet a szerző a VIII. századra datálja, legkésőbbi forrásának kora alapján azonban mindenképpen 768 utánra. Keletkezési helyeként Freisinget adja meg, lévén hogy a legkorábbi másolat is ott keletkezett. Az *auctor* meghatározása kapcsán annak ír származása mellett foglal állást. A forrás beható elemzése alapján Nótári szerint e szerző nem más, mint Virgil püspök, aki 745 táján ment Bajorországba, püspökké 749-ben szentelték, a mű pedig Bonifác érsekkel folytatott vitájának irodalmi lecsapódása.

A *Remarks on dating and localising Lex Baiuvariorum* című írás a *Lex Baiuvariorum* eredetét elemzi. A *Lex Baiuvariorum* érdmi kutatása már a XVIII. században megkezdődött. Nótári e munkák közül kiemeli az ingolstadt-i Johann Nepomuk Mederer munkáját, Paul Roth 1848-as disszertációját, valamint Johannes Merkel máig mérvadó kiadását a *Monumenta Germaniae Historicá*ban. A datálása kapcsán kiemeli Heinrich Brunner tanulmányát, amelyben a *Lex Baiuvariorum*ot egy VII. századi merowing törvényből származtatta. Bruno Krusch szerint a *Lex Baiuvariorum*ot 729-ben a frank uralkodó *edictum*aként Martell Károly hirdette ki. Konrad Beyerle 1926-os kiadásában úgy foglal állást, hogy a *Lex Baiuvariorum* egy egyházi szerzőre megy vissza, amit az egyházi jelleg is alátámaszt – keletkezési helyként Beyerle Nideralteich kolostorát jelöli meg. Ernst Mayer úgy vélekedett, hogy a bajor törvénykönyv egy, a VI. század végéről származó frank forrásra vezethető vissza. Franz Beyerle szerint a *Lex Baiuvariorum* jórészt mint királyi törvény 614 előtt jött létre, utóbb pedig csak novelláris kiegészítésekkel bővült.

Nótári Heinz Löwe és Peter Landau véleményével egyetértve, a bajor törvénykönyv keletkezési dátumát 737 és 743 közé teszi, keletkezési helyét pedig a hercegi székhelyre, a Regensburgban található Szent Emmeramkolostorba.

A *Remarks on the 8th century registers of Salzburg* című tanulmány a kora középkori salzburgi birtokjegyzékeket (*Notitia Arnonis, Breves Notitiae*) vizsgálja. Mindkét jegyzék Arn püspökre/érsekre megy vissza, aki Nagy Károly hű embereként vádlóként vett részt az utolsó bajor herceg, III. Tasziló elleni perben is, ami végeredményben az önálló Bajor Hercegség felszámolásához vezetett. A salzburgi püspök/érsek ezekkel a jegyzékekkel egyházmegyéje elsőbbségét akarta bizonyítani a többi bajor püspök felett. A szerző alapos filológiai aprómunkával elemzi a művek nyelvi-stiláris jellegzetességeit, valamint az okleveles anyag nyelvhasználatával való kapcsolatukat.

A *Social structure of Bavaria in the mirror of the estate registers and Lex Baiuvariorum* című írásban a szerző a 788-ban Nagy Károly által felszámolt Bajor Hercegség társadalmi szerkezetét vizsgálja. A tanulmány jogtörténetileg legértékesebb része a *libertas* fogalmának elemzése, a szabadok és a rabszolgák jogállásának alapos, az egyéb germán népjogokat is összehasonlítás tárgyává tevő taglalása.

A következő tanulmány címe: *De conversione Bulgarorum – On the legal background of the christianisation of the Bulgarians*. A szerző itt elhagyja a bajor középkort, és egy nagyon érdekes, a bolgárok története szempontjából igen fontos forrást elemez. A bolgárok a IX. század második felében tértek át a keresztény hitre, a térítést körükben részint római, részint bizánci misszionáriusok végezték, ami értelemszerűen konfliktust eredményezett Róma és Bizánc között. A szerző először Phótios pátriárka, majd I. Miklós pápa levelét vizsgálja – mindkettő címzette Borisz cár, az utóbbi levél az ún. *Responsa*, vagyis a pápa válasza a bolgárok kérdéseire. Ellentétben Phótios pátriárka levelével, amely dogmatikai és egyházszerkezeti kérdéseket tárgyal, a pápa levele alapvetően pragmatikus hangvételű, amire a fiatal bolgár kereszténységnek nagyobb szüksége és érdeklődése lehetett. A levél nagyjából követi a feltett kérdések sorát – a kérdéses nem maradtak fenn –, és lehetővé teszi a kérdések rekonstrukcióját, lévén hogy a válasz nem egyszer a „kérdésekre felelvé”, „amint kérdeztétek” stb. bevezetéssel indul. Ilyen tipikusan pragmatikus kérdések a bolgárok részéről például, hogy mely napokon kell böjtölni, el lehet-e temetni az öngyilkosokat, lehet-e turbánt, ill. nadrágot viselni (a rómaiaknál szokásos tóga helyett) stb. Számos kérdés vonatkozik az egyházszerkezetre, valamint arra is, hogy a

fennmaradó pogány rítusokkal szemben milyen fokban kell, illetve lehet toleranciát tanúsítani. A dokumentum azért egyedülálló, mert más nép történetéből nem maradt fenn olyan forrás, amely mintegy pillanatfelvételnéként rögzítené a kereszténység felvételekor felmerülő kérdéseket, a megtérők kétélyeit, a régi és az új hitvilág közvetlen ütközési pontjait.

A kötet középkori részének a Kárpát-medence története szempontjából legérdekesebb darabja a *Comments on the Avar-related chapters of Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című tanulmány.

A *Conversio* mint forrás 870-ben keletkezett Salzburgban. Aproposául a Salzburgi Érsekség Metóddal történt konfliktusa volt, ugyanis a Salzburgi érsek e művel akarta igazolni Salzburgnak a Karantániában és Pannónia Inferiorban folytatott missziós munkáját és e területek feletti joghatóságát. Metód Moraviában és Pannoniában végzett missziós tevékenységét pápa felhatalmazás alapján végezte, azonban ez fenyegetést jelentett a bajor egyház számára. A bajor püspökök Metódot 870 őszen Regensburgban zsinati bíróság előtt – eretneknek minősített tanai miatt – elítélték, és két és fél évig fogságban tartották, ahonnan csak II. Adorján pápa beavatkozásának köszönhetően szabadhatározott intervenciójának köszönhetően szabadult ki. A szerző tanulmányában a forrásnak az avarokra vonatkozó részeit vizsgálja – ezek közül a legfigyelemreméltóbb az önálló avar állam felszámolása utáni avar maradványnépességre vonatkozó rész. A *Conversio* harmadik fejezete azt állítja, hogy azok az avarok, akik kereszténnyé lettek, királyi adófizetőként megtarthatták földjeiket, és mindmáig ott élnek. Nótári hangsúlyozza, hogy önálló avar küldöttség ugyan utoljára 822-ban jelent meg a birodalmi gyűlésen, azonban a forrás „mindmáig” fordulata egyértelművé teszi, hogy a szabad állapotú avarok a frank uralkodóval függelmi viszonyban álló vezetők alatt éltek. A szerző hivatkozik továbbá arra, hogy a IX. századi avarság létét a Kárpát-medencében mind Regino *Krónikája*, mind pedig Bīborbanszületett Konstantin említi. Az e tanulmányban olvasható forráselemzés világosan cáfolja az osztrák és a német középkorászok azon tendenciózus nézetét, amely szerint az Árpád-féle honfoglalás korára a Kárpát-medencében már nem volt érdemi avar lakosság, vagyis hogy a honfoglalók nem találkozhattak és nem keveredhettek avarokkal.

A kötet utolsó darabja a *Legend of „dux” Ingo and his carta sine litteris* című írás. Ebben Nótári Enea Silvio Piccolomini (II. Piusz pápa) 1458-ban írott *De Europa* című művének egy fejezetét elemzi, amely egy Ingo nevű, Nagy Károly alatt élt hercegről szóló legendát beszél el. A szerző feltárja e legenda kialakulását, méghozzá a fent említett *Conversio* segítségével, és rámutat, hogy a „herceg” csupán egy nyelvtani félreértésnek köszönheti

létét, s hogy a valóságban egy Ingo nevű papról lehetett szó. Tisztázza továbbá, hogy a fiktív herceg legendája milyen közvetítőkön keresztül került be a humanista történetíró-pápa művébe.

Nótári Tamás kötete az ókortól a humanizmusig ívelő tematikát ölel fel, hangsúlyai a római antikvitásra és a kora középkori bajor történetírásra helyeződnek. Elemzéseiben gazdag forrásanyagra és bőséges szakirodalomra támaszkodik. Remélhető, hogy e kötetbe felvett írásai nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szairodalomban is visszhangra találnak.

Tamás Nótári: *Studia Iuridico-Philologica II. Studies in Classical and Medieval Philology and Legal History.* (Studia Iuridico-Philologica II. Tanulmányok a klaszikus és a középkori filológia és jogtörténet köréből) Szeged, Lectum, 2012. 210 o.

Szép Árpád Olivér